

STAROKRŠĆANSKE CRKVE U SREDIŠTU ZADRA

Uvod

U našim obilascima tragova i ostataka starokršćanskih, predromaničkih i ranoromaničkih crkava u Hrvatskoj, koje smo započeli s krajnjeg juga Hrvatske, stigli smo i do Zadra, stoljetnoga upravnoga i kulturnoga središta Dalmacije. Taj se grad nalazi u sredini hrvatske obale, a njegova je zaštićena luka okružena brojnim otocima i bogatim zaleđem. Značajka je njegove duge i tragične povijesti što je u više navrata srušen do temelja i potom temeljito obnavljan.

Zadar odlikuje gotovo tri tisućljeća postojanja kontinuiranoga života na istom prostoru, s tragovima života i

EARLY CHRISTIAN CHURCHES IN THE CENTRE OF ZADAR

Thanks to its favourable peninsular position, and the town walls that have been spared during the Migration of Peoples, the town of Zadar presently has many old churches, some of which are even now in regular use. The most significant landmark is undoubtedly the ancient archdiocesan centre built on the old Roman forum, where in ancient tabernas the first Christian oratory was erected. Later on, the basilica, baptistery, space for the preparation of baptizees, and other sacral and residential amenities, were built in the immediate vicinity of this central area. Many of these historical sites have been either partly preserved or archaeological traces of their existence have been found. Although some churches that can be dated back to the earliest times of Christianity still exist in Zadar, the article also presents churches that have been destroyed for various reasons, as well as those the existence of which is now known only through historical records, and those whose early Christian origin can be no more than assumed. It is interesting to note that older Zadar three-nave basilicas are characterized by a special architectural style with a specific length to width ratio, interesting shape and size of apses, triumphal arch on columns, and big biforas on the sides.

Pogled iz zraka na povijesnu gradsku jezgru Zadra

u neolitu. Prostor je grada prije ilirskih plemena nastanjivao drevni mediteranski narod od kojega vjerojatno potječe i prvi naziv naselja (Jader, Jadra ili Jadera) koji su poslije preuzimale i druge civilizacije.

Zadar je zahvaljujući položaju na utvrđenom poluotoku (400 x 1000 m = 0,4 km²) praktički neoštećen proživio snažnu navalu avarskih i slavenskih plemena u ranom srednjem vijeku. Stoga u njemu ima ostataka mnogih starokršćanskih crkava, a njihovi se tragovi pronalaze i u zidovima i temeljima brojnih sadašnjih crkava. Upravo su te crkve predmet ovoga našeg napisa.

Povijesni razvoj Zadra

Nastanak i razvoj grada

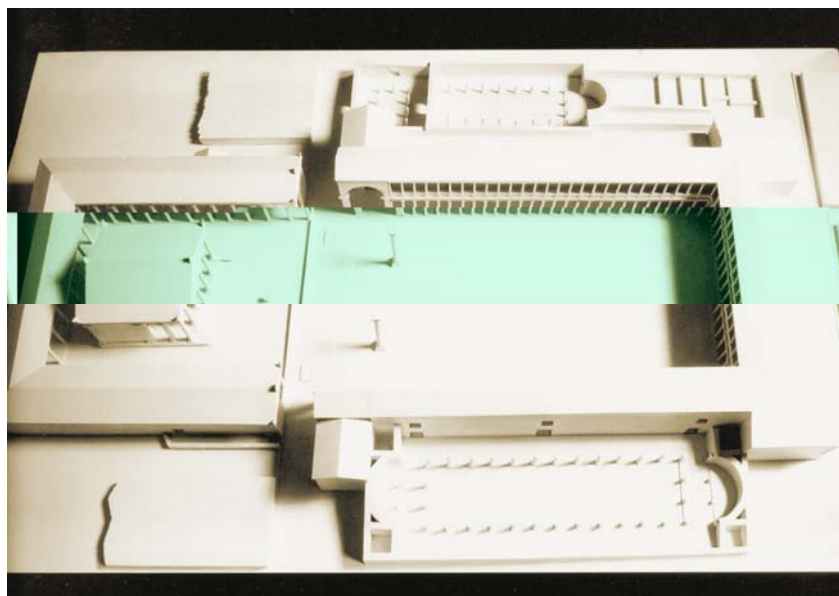
Zadarsko je područje od 8. do 6. st. pr. Kr. središte ilirskog plemena Liburna koji su imali prometne i trgovačke veze s grčkim kolonijama na drugoj strani Jadrana. Upravo od Grka iz 4. st. pr. Kr. potječe prvi pisani naziv Idassa (Jadar, Jadasa), a poslije su slijedila i ostali kao što su Issa, Jader, Diadora, Zara i sl. Zadarsko su područje počeli zauzimati Rimljani u 2. st. pr. Kr., pa je 59. pr. Kr. Zadar postao municipij, a nedugo potom, za vladavine Julija Cezara ili Oktavijana Augusta, samostalna kolonija – Colonia Iulia Iader. Tada i započinje pravi urbani razvoj. Grad je uređen prema klasičnim rimskim urbanističkim načelima u kojem su pet do šest uzdužnih i desetak poprečnih ulica tvorile pravokutne kvartove – insule. Njihova je mreža i danas uočljiva unatoč brojnim razaranjima i kasnijim obnovama. Izgradnja je rimskoga Zadra završena tek na prijelazu 2. i 3. st.

Na zapadnom je kraju poluotoka bio glavni trg (forum) omeđen jednokatnim trijemom s hramom na kapitoliju. Nešto sjevernije blizu zaštićene luke bio je trgovačko-lučki prostor (emporij). Grad je bio utvrđen jakim zidinama ojačanim kulama, a kao

važno urbano središte imao je vodovodni sustav (s vodom iz čak 40 km udaljene Vrane), kanalizaciju, terme i amfiteatar nadomak gradskih zidina. Zadar je u okolici imao i plodnu zemlju za obrađivanje koju su, baš kao i dio susjednog otoka Ugljana, Rimljani parcelizirali.

Iako su zidine i položaj na poluotoku sačuvali grad od razaranja za seobe naroda, ipak je zbog brojnih prodora kroz sjeverne i istočne granice Carstva postupno došlo do stagnacije gradskog života. Tome su pridonijeli i istočni Goti koji su ovim prostorima vladali krajem 5. st. i početkom 6. st. No čini se da je Zadar u 6. st. pogodio i težak potres koji je razorio mnoge monumentalne dijelove.

Zadar je 537. potpao pod bizantsku vlast, a nakon razaranja Salone početkom 7. st. postao je upravno središte bizantske Dalmacije. Nakon toga Zadar će u različitim varijantama ostati važno upravno i kulturno središte Dalmacije punih 12 stoljeća, praktički sve do Rapallskog mira 1920. i priključenja Italiji.

Maketa Foruma u Zadru

U 9. st. zabilježena je živa diplomatska aktivnost biskupa Donata i gradskog kneza Pavla između Franačkog

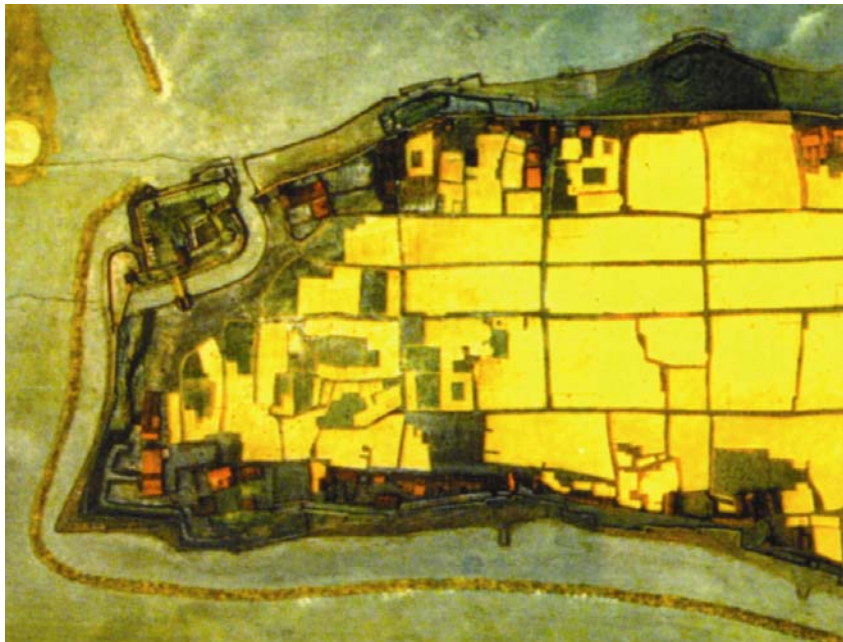
Carstva Karla Velikoga i Bizantskog Carstva. Zadar je u to doba zahvaljujući svom strateškom položaju praktički postao vladar prostora od kvarnerskih otoka do Kaštelanskog zaljeva. Bizantska Dalmacija nije naime bila teritorijalna cjelina, već skup gradskih općina široke autonomije.

Od 10. st. Zadar se nastoji osloboditi bizantske vlasti, što mu uspijeva 1069. kada ga Petar Krešimir IV. pripaja svom kraljevstvu. Nakon toga priznaje i vlast hrvatsko-ugarskih vladara.

U to se vrijeme za Zadar i njegovo prirodno i kulturno blago zainteresirala Venecija. Mlečani su prvi put zauzeli Zadar 1000., a siloviti su mletački napadi s povremenim okupacijama trajali do Zadarskog mira 1358. godine kada je grad došao pod vlast Ludovika I. Velikog (1342.-1382.). Ipak najteže je stradao 1202. kada ga je u IV. križarskom ratu zauzela mletačko-križarska vojska. Došlo je do strahovitih razaranja, paleži, pljačke i okrutnosti prema stanovništvu pa se su prognani sta-

novnici sklonili i u Biograd [1]. Od 1409. ponovno je pod vlašću Mlečana koji vladaju cijelim dalma-

tinskim prostorom bez Dubrovačke Republike. Zadar je tada jedan od najznačajnijih gradova istočnog Jadrana i središte mletačke Dalmacije. Sjedište je mletačkog providura, glavna luka i veliko vojno uporište.

Maketa Zadra iz 16. st. iz mletačkog muzeja

U 16. i 17. st. u zadarsko zaleđe prodiru turski osvajači pa je grad u dometu njihovih topova. To je zahtijevalo poboljšanje gradskih fortifikacija, prilagođenih novim ratnim tehnikama. Tada je znatno promijenjeno lice grada jer su izgrađene nove peterokutne utvrde zbog kojih su srušeni cijeli sklopovi kuća pa i neke vrlo bogate crkve.

Zadar je doživio kratkotrajnu opsadu za Ciparskog rata (1570.-1571.) i teška razaranja u Kandijskom ratu (1645.-1669.). Tada se zbog ratne opasnosti stanovništvo prorijedilo, a došlo je i do gospodarskih teškoća. Grad su poharale i brojne epidemije.

Krajem 17. st. prestala je turska opasnost, ali je vladala teška oskudica. Zadar i Dalmacija su nakon pada Mletačke Republike 1797. nakratko pripojeni Austriji, a potom su 7 godina (od 1806.-1813.) vladali Francuzi koji su donijeli značajne

društvene reforme. Austrijska je vojska, potpomognuta engleskim trupama, 1813. zauzela Zadar i potom Dalmacijom vladala više od sto godina. Krajem 19. st. srušen je dio bedema pa je počela izgradnja suv-

remene lučke obale. Uslijedio je kulturni i gospodarski procvat.

U I. je svjetskom ratu Austro-Ugarska Monarhija doživjela poraz pa je nepravednim Rapallskim mirom Zadar pripojen Italiji. Došlo je do velikih promjena stanovništva jer se dvije trećine Zadrana iselilo u ondašnju Kraljevinu SHS, a gotovo je isti broj talijanskih iseljenika došao u Zadar.

U II. je svjetskom ratu Zadar pretrpio strahovita razaranja u savezničkim bombardiranjima od studenoga 1943. do listopada 1944. Tada je u 30 do 50 savezničkih napada (ovisno o izvorima) srušeno i spaljeno 65 posto povijesne gradske jezgre.

Grad je kraj rata dočekaao razoren i napušten, s nepunih 6000 stanovnika, a potom je kao dio Hrvatske ušao u sastav ondašnje Jugoslavije. U pedesetim se godinama prošlog stoljeća relativno brzo razvijao i ob-

navljao, a gospodarskom je opravku pripomogla i bolja prometna povezanost sa zaleđem. Od šezdesetih se godina snažno razvila i turistička privreda.

Zadar je tijekom Domovinskog rata bio na crti bojišnice i cilj nekoliko neuspješnih pokušaja zauzimanja od srpskog agresora. Trpio je gotovo svakodnevne napade s kopna i iz zraka, a uz brojne su ljudske žrtve stradale i kulturne znamenitosti. Grad i opustošeno zaleđe oslobođeni su akcijom *Oluja* 1995. godine. Danas su ratne rane gotovo u cijelosti zaliječene.

Teško je nabrojiti sve ono u čemu je Zadar bio prvi u Hrvatskoj. U 14. st. osnovano je generalno dominikansko učilište, zapravo prvo sveučilište koje je tradiciju visokoga školstva održavalo sve do francuske uprave početkom 19. st. Sveučilišna je tradicija potvrđena 1956. osnivanjem Filozofskog fakulteta, prvoga fakulteta izvan Zagreba.

Povijesni je arhiv u Zadru osnovan 1625. (možda i prije), a raspolaže građom svjetske vrijednosti. Listine iz skriptorija samostana Sv. Krševana temelj su za proučavanje nacionalne povijesti. U gradu su unatoč razaranja u sakralnim i profanim građevinama sačuvana sva stilska ili umjetnička razdoblja graditeljske baštine. U samostanu Sv. Marije hrabre su benediktinke uspjele sačuvati najveći trezor zlatnih i pozlaćenih predmeta, danas predstavljen Stalnom izložbom crkvene umjetnosti.

Inače u Zadru su zabilježene prve naše škole, bolnica i biblioteka (9. st.), prvi notni zapisi (12. st.), prvi hrvatski roman (16. st.), prve novine na hrvatskom jeziku (1806.), prvo društvo Crvenog križa (1878)... Od 1848. do potpadanja pod Italiju (1920.) u gradu je djelovalo 55 raznih društava, izlazilo 82 časopisa i novina te tiskano više od 2000 naslova raznih knjiga [2], [3].

Povijest biskupije i nadbiskupije

Zadar je dugogodišnje biskupsko i nadbiskupsko središte. Prvi se poznati biskup zvao Feliks i sudjelovao je na saborima u Akvileji (381.) i Milanu (390.). Zadarski biskup Andrija I. bio je sudionik pokrajinskim

la i slavna ninska biskupija. Kada je Zadar s četiri župe u svom zaleđu pripojen Italiji, metropolija je bila ukinuta, a nadbiskupija izravno podvrgnuta Svetoj Stolicu, što je i danas slučaj. Zadarska je nadbiskupija od 1948. ponovno u svojim starim granicama.

zija (Stošija) bila je spaljena u gradu Sirmiju na Božić 304., a prema predaji bila je bogata Rimljanka koju je muž bio zatočio jer se zavjetovala ostati djevicom. Nakon smrti muža razdijelila je bogatstvo siromasima i bila u skupini sljedbenika Sv. Krševana. Iz Akvileje je otputovala nakon svečeva stradanja u Solun i Sirmij. Spaljena je na Božić pa ju predaja prikazuju kao primalju sa škarama na Isusovu rođenju, a zbog škara je drže i zaštitnicom cenzure tiska. U novije je doba zazivaju protiv glavobolje i grudnih bolesti. U Grčkoj vjeruju da oslobađa od otrova, a Slave ni drže da oslobađa od okova. Posvećene su joj velike crkve u Solunu i Rimu, a moći je iz Carigrada 810. donio biskup Donat. Zaštitnica je Zadarske nadbiskupije, a 15. siječnja se slavi u Zadru i Biogradu.

Sveti Šimun Pravednik (Bogoprimec) najomiljeniji je zadarski zaštitnik. Prema predaji držao je Isusa pri rođenju, pa je zbog toga zaštitnik roditelja i budućih majki koje žele mušku djecu. Pod nejasnim su okolnostima njegovi posmrtni ostatci preneseni iz Carigrada u Zadar, a vjeruje se da je to bilo nakon IV. križarskog rata. Tijelo mu se nalazi u zlatno-srebrnoj škrinji iz 1380. koju je naručila kraljica Elizabeta, kći Stjepana II. Kotromanića i supruga Ludovika I. Anžuvina (izradio ju je zlatar Franciscio iz Milana), sa željom da nakon dvije kćeri rodi sina. Škrinja je najznačajniji primjerak srednjovjekovnog zlatarstva u Hrvatskoj, a otvara se 8. listopada na blagdan Sv. Šimuna.

Najmanje je poznati zadarski zaštitnik Sv. Zoilo. Bio je krajem 3. st. svećenik u Gradu pokraj Akvileje. Nakon mučeničke smrti izvukao je iz mora i pokopao Sv. Krševana, a tijelo mu se na čudesan način spojilo s odsječenom glavom. Zaštitio je i tri sestre mučenice (Irenu, Kijonu i Agape) koje mu je na skrb ostavila Sv. Anastazija. Relikvije su Sv. Zoila nakon smrti prenesene u Zadar, a blagdan mu je 16. prosinca [2], [3].

Položaj starokršćanskih crkva na zadarskom Poluotoku

sabora u Saloni 530. i 532. U obnovi crkvene organizacije u Dalmaciji na saborima u Splitu 925. i 928. sudjeluje i zadarski biskup Formin. Biskupija je u Zadru uzdignuta na rang nadbiskupije i metropolije sredinom 12. st. Valja dodati da je 1177. na putu u Veneciju u Zadru pet dana boravio papa Aleksandar III., a da su ga kler i puk dočekali pjesmama na "ilirskom" jeziku. Na mjestu zadarskog metropolita bilo je dosad mnogo nadbiskupa (sadašnji mons. Ivan Pređa je 68. po redu), a najpoznatiji su Lovre Periandar (1247.-1287.), Niccolo de Seza (1312.-1320.), Egidije Canini (1530.-1533.), Luka Stella (1625.-1624.), Vicko Zmajević (1713.-1746.) i dr.

Crkvenom je reorganizacijom u Dalmaciji 1828. Zadar potvrđen kao metropolija, a nadbiskupiji je pripa-

Gradovi obično imaju jednog sveca zaštitnika, a Zadar ih, vjerojatno zbog mnogih napada u prošlosti, ima čak četiri. Glavni je zaštitnik Sv. Kerševan i na njegov se blagdan (24. studenoga) slavi Dan grada Zadra. Legenda za Sv. Krševana (latinski Krizogon) tvrdi da je bio akvilejski mučenik iz 4. st. koji je stradao u Dioklecijanovim progonima. Predaja ga povezuje sa Sv. Stošijom (Anastazijom), također zadarskom zaštitnicom, kojoj je navodno bio vjeroučitelj. Nagovarali su ga da se odrekne vjere i zauzvrat nudili visoki upravni položaj, pa mu je nakon odbijanja odrubljena glava. Nije poznato kada je tijelo Sv. Krševana iz Grada, pokraj Akvileje, preneseno u Zadar, ali prema predaji to je bilo 649. Relikvije se nalaze u postavi Stalne izložbe crkvene umjetnosti. Sv. Anasta-

Episkopalni centar

Istraživanje i nastanak

Biskupski se kompleks u antičkom Jaderu razvio na dijelovima rimskog Foruma i građevina s njegove sjeverne strane, a uklopljen je u raster starih rimskih ulica. S južne je stra-

ma. Tada je naime bilo malo istraživačkih zahvata, a sustavna su arheološka istraživanja počela u pedesetim godinama prošlog stoljeća. Tada je zadarski konzervator Grgo Oštrić otkrio izvorne dijelove ranokršćanske katedrale. Ivo Petricioli istraživao je 1972. i 1973. krstionicu i sakristiju (katekumenej), a 1973. iza sve-

Od 1977. pa do danas istraživačke je radove na kompleksu obavljao zadarski Zavod za zaštitu spomenika kulture (sadašnji Konzervatorski odjel) uz povremenu suradnju Arheološkog muzeja u Zadru, a svim je radovima rukovodio Pavuša Vežić. Od 1977. do 1983. istraživani su podrumi nadbiskupske palače, dvorište krstionice, vanjski prostor pokraj zvonika, kapele između apside i sakristije te prostor između sakristije i crkve Sv. Donata. Između 1984. i 1991. uređivana je i istraživana nadbiskupska palača. Najopsežniji su istraživački radovi na katedrali obavljeni za njezina temeljita uređivanja od 1988. do 1991. godine. Manji su istraživački radovi nastavljeni i nakon tog vremena, a djelomice traju i danas.

Prevladava mišljenje da se najveći dio sakralnih sadržaja nadbiskupskog kompleksa razvio tijekom 4. i 5. st. Inače danas kompleks čini katedrala Sv. Stošije, sakristija (negdašnji katekumenej), krstionica, zvonik, crkva Sv. Donata, nadbiskupska palača i svećenički dom (nekad Ilirsko sjemenište). Svi će starokršćanski sadržaji biti ovdje predstavljeni, dok će crkva Sv. Donata biti prikazana u sljedećem napisu u sklopu zadarskih predromaničkih crkava. Kao i drug-

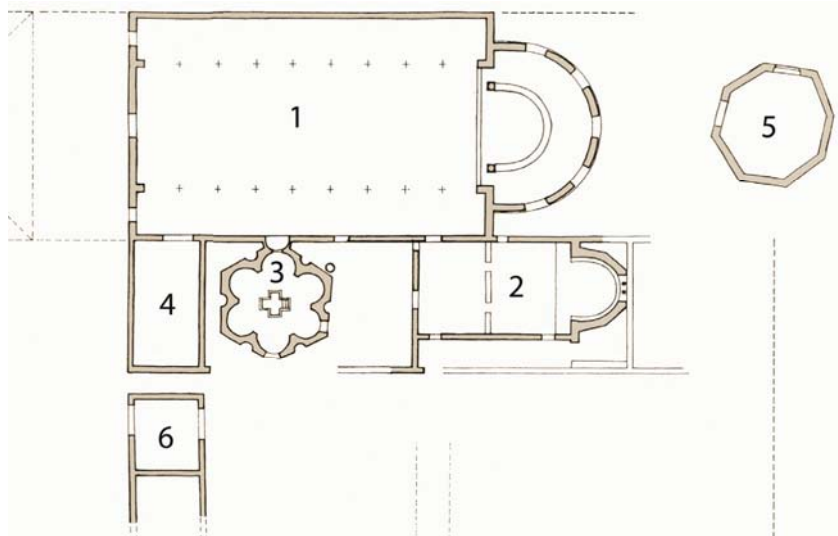

Današnji izgled episkopalnog centra iz zraka

ne bila velika antička bazilika kao glavna komunalna građevina, a trg je bio okružen trijemovima i malim trgovinama. Na zapadnom je dijelu Foruma, na ponešto uzdignutoj razini, stajao je kapitolij s hramom i trijemom. U hramu se štovao kult kapitolske trijade (Jupiter, Junona i Minerva), ali i članova carske obitelji koji su se slavili kao božanstva. Podno kapitolija nalazila su se dva žrtvenika za orijentalne kultove i za žrtvovanje životinja.

O biskupskom odnosno episkopalnom kompleksu u Zadru i njegovim građevinama pisali su brojni autori tijekom 19. i 20. st. (od Rudolfa Eitelbergera do Ljube Karamana). Svi su uglavnom analizirali povijesne podatke o pojedinim građevinama ili njihovim stilskim značajka-

tišta katedrale Ksenija Radulić otkrila je dio apside starokršćanske crkve.

Rekonstrukcija tlocrta episkopalnog kompleksa krajem 4. i početkom 5. st.: 1. bazilika, 2. katekumenej (sada sakristija), 3. krstionica, 4. dijakonikom, 5. oktogon, 6. episkopij

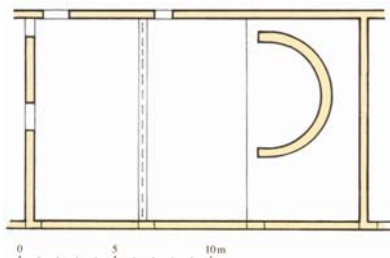
dje, i ovdje ćemo iz opsežne literature uglavnom rabiti najnovija izdanja kako bi naši podatci bili što točniji [2], [3].

Kršćanski oratorij

Najstariji kršćanski prostor u Zadru, što su potvrdila i brojna istraživanja, nastao je u kompleksu antičkoga Forumu, još kada je cjelina rimskoga trga postojala i djelovala u prostoru. Pretpostavlja se da je to bilo nakon Milanskog edikta iz 313. kojim je car Konstantin izjednačio kršćanstvo s drugim religijama, možda baš u vrijeme biskupa Feliksa. Na to upućuje što je oratorij (*domus ecclesiae*) uređen u gradskom središtu, što nije slučaj u ostalim antičkim jadranskim gradovima gdje su takvi sakralni prostori, dok je kršćanstvo bilo zabranjeno i progonjeno, uređivani u stambenim ili javnim prostorima podalje od središta.

Oratorij je nastao na prostoru taberna (rimskih gostionica) na sjevernom obodu Forumu. Rušenjem pregrada između triju prostorija nastala je pravokutna kulna kršćanska dvorana, možda kao dio najstarijega kršćanskog sloja i začetak budućega episkopalnog kompleksa. Sjeverni zid oratorija, ujedno i začeljni zid taberna, sačuvan je do visine od 6 m. Nije

poznato je li oratorij svojom površinom zauzima cijeli prostor triju taberna (približno 17 x 11 m) ili je bio nešto uži.

Tlocrt oratorija

U unutrašnjosti oratorija otkriveni su dijelovi njegove prostorne organizacije. Prednji je dio bio ograđen parapetom na mjestu negdašnjega pregradnog zida. Ulomak kamenog pluteja, naknadno ograđenog u obližnji dijakonikon, možda je pripadao toj pregradi, a na to upućuju rešetkasti ukrasi svojstveni rimskom graditeljstvu. U prednjem je dijelu pod oratorija bio pokriven jednostavnim mozaikom. U stražnjem dijelu dvorane, koji zauzima površinu dviju taberna, mozaici nisu pronađeni.

O namjeni dvorane svjedoče skromni ostatci upisane svećeničke klupe (subselij) apsidalnog oblika. Bila je to dvorana za molitvu kakve se inače sreću u prvotnim crkvama [2], [3].

Bazilika – sadašnja katedrala Sv. Stošije

Ranokršćanska se bazilika, vjerojatno u 5. st., razvila sjeverno od rimskih taberna i oratorija, možda u prostoru gradske bazilike (tzv. *Basilica Iulia*), kako izričito tvrdi Uglešić [3], a koja se vidi na maketi Forumu u Arheološkom muzeju u Zadru. No Pavuša Vešić, dugogodišnji istraživač i najbolji poznavatelj cijeloga biskupskog sklopa, to ne spominje u svojoj reprezentativnoj knjizi o ranom kršćanstvu u Zadru [2].

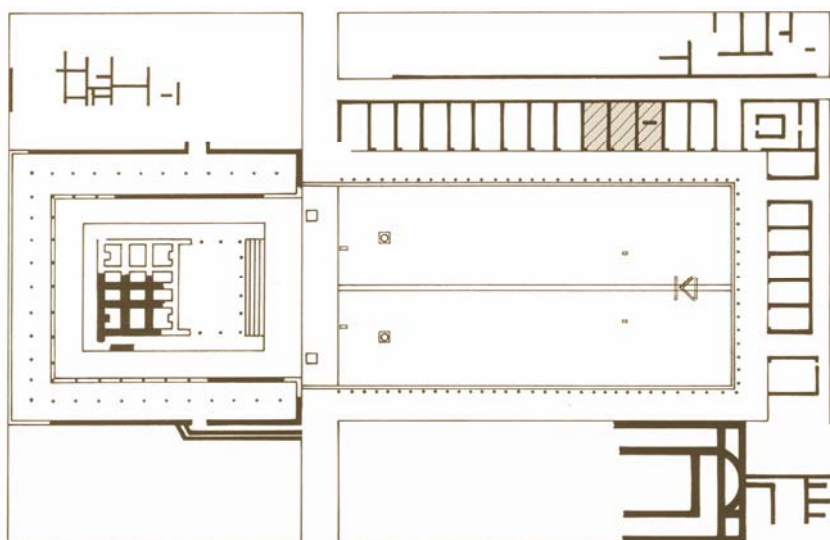

Ostatci mozaika pronađeni tijekom istraživanja katedrale Sv. Stošije

Bazilika je bila posvećena Sv. Petru. Od izvorne su strukture sačuvani dijelovi južnog i začelnog zida te oblina apside, koja je na južnom boku sačuvana do visine od 7 m, a održali su se i dijelovi dvaju prozora. Pod zidom u svetištu sačuvan je dio podnog mozaika, dio subselija i baza stupa koji je nosio slavluk. Na tim se ostacima može grafički rekonstruirati cijela građevina.

Na baziliku (dugu približno 30 m i široka 20 m) nastavljala se apside (duboka 8 m, s promjerom od 13,5 m). Na njezinu je plaštu bilo pet polukružnih prozora (širokih 1,9 m i visokih 2,8 m). Pred apsidom su dva snažna pilastra služila kao uporište za kolonadu, a dva su stupa nosila slavluk u kojem su bila i dva uska prolaza.

Nije poznata unutrašnja podjela crkve, raspored stupova u kolonadama, razina mogućih galerija i sl. Stoga su dragocjeni podaci o stupovima i ukrasima bazilike koji su zapisani u

Tlocrt antičkoga Forumu s naznakama taberna koje su pretvorene u oratorij

Katedrala Sv. Stošije na staroj razglednici

knjizi *O upravljanju carstvom* Konstantina VII. Porfirogeneta iz 10 st., u kojima se zadarska bazilika uspoređuje s odavno srušenim carigradskim hramom Presvete Bogorodice Halkopratejske. U tom se napisu spominju zeleni i bijeli stupovi (vjerojatno mramorni), spominju se i slikarije po zidovima koji jedni tumače kao drvopis, a drugi kao freske. Prema arheološkim ostacima carigradske crkve može se zaključiti da je imala atrij, galeriju i kriptu pod svetištem, a na sve to na neki način upućuju i arheološki ostatci najstarije zadarske bazilike. Štoviše novine su 2007. objavile da su u katedrali Sv. Stošije pronađeni i drugi dijelovi hvaljenog mozaika.

Posebna je zanimljivost da Porfirogenet kao i obično potiče raznovrsna, često i suprotna tumačenja. Nije problem u spomenutim freskama ili slikama na drvu, već u činjenici da je bazilika prvi put rekonstruirana u 9. st. pa nije jasno opisuje li se stara starokršćanska ili novija predromanička crkva. Još je zanimljive da Porfirogenet zadarsku katedralu naziva Sv. Anastazijom, iako je u to vrijeme bila posvećena Sv. Petru, što čini se potvrđuje i napis na sarkofagu prokonzula Grgura iz 11. st. To se tumači hotimičnim zanemari-

vanjem, potaknutim političkim razlozima. Čini se da je katedrala posvećena Sv. Stošiji tek u 12. st. kada je na matrici starokršćanske crkve izgrađena nova bazilika romaničkih stilskih obilježja.

Valja reći da se bazilika preuređivala u 9., 11., 12. i 13. st. Teško je stradala u IV. križarskom ratu i obnavljala se kroz cijelo 13. st. Vjerojatno je tada i produljena za desetak metara na prostor svoga negdašnjega nartekse ili atrija, čime je postala trobrodna romanička bazilika i jedna od najve-

ćih crkava u Dalmaciji. Pročelje s kasnoromaničkim portalima, s arhadicama i stupićima u gornjem dijelu, dovršeno je tek 1324. godine [2], [3].

Katekumenej – današnja sakristija

Katekumenej je negdašnji preuređeni oratorij koji je dobio novu namjenu nakon gradnje starokršćanske bazilike u svojoj blizini. Nekad se nazivao i kapela Sv. Barbare, a danas se rabi kao sakristija. Kao i drugdje u starokršćanskim bazilikama katekumenej je služio za poduke katekumenima (novokršćenicima) i za pripremu krštenja u obližnjoj krstionici (baptisteriju).

Katekumenej je s južne strane prislonjen uz katedralu. To je jednostavna jednobrodna građevina, zapravo dvorana (široka 9 m i duga 14 m) s apsidom na istočnoj strani (dubine 4,5 m). Vanjski je plašt apsida poligonalan, razlomljen u pet ploha, a unutrašnji zaobljen i potkovičastog tlocrta. Presvođena je polukalotom, a prema svetištu je rastvorena polukružnim slavlukom. Uza zid apsida postavljen je polukružni subselij. U tjemenu apsida je trifora, a u dijelu sjevernog zida manji prozor.

Pogled sa zvonika na sakristiju i dio episkopalnoga kompleksa

Apsida sakristije (katekumeneja)

Prednji je dio katekumeneja bio odijeljen posebnom pregradom s dva prolaza. Pod je u prednjem dijelu bio pokriven višebojnim mozaikom koji je još dobro očuvan. U središnjem je prostoru popularni starozavjetni motiv izvora života – kantarion s košutom i jelenom među drvećem. Uokolo je široki pojas s biljnim ornamentima i akantovim listovima, a rub je obrubljen pletenicom. Drugi je mozaik bio u središnjem dijelu dvorane, između pregrade i apside, a sačuvani su samo manji ostatci pred južnim zidom. Riječ je o geometrijskom ornamentu, naizmjeničnih krugova i kvadrata.

Katekumenej je s bazilikom bio povezan vratima u dnu južnoga broda. Na pročelju su bila dva prolaza prema baptisteriju, a na južnom također dva prilaza prema pretpostavljenom predvorju u boku dvorane [2], [3].

Krstionica (baptisterij)

Krstionica je jednim svojim dijelom s južne strane prislonjena uz katedralu, a nalazi se između dijakoniko-

na na zapadu i baptisterija na istoku. Bila je u cijelosti očuvana do krova, gotovo u izvornom obliku, a potpuno je srušena 1944. izravnim pogotkom avionske bombe. Faksimilno je rekonstruirana 1990. prema izvornim ostacima i temeljitoj dokumentaciji Ćirila Metoda Ivekovića.

Baptisterij je u tlocrtu složen od vanjskog četverokuta i unutrašnjeg šesterolista, a prostorno od dviju šestostranih prizmi koje su jedna prema drugoj otklonjene za 30 stupnjeva. Plohe su vanjskih stranica po sredini udubljene oblom nišom, a na konhu (apsidu) koja je prislonjena uz baziliku zrcal-

no se nadovezuje vestibul (predvorje) između crkve i krstionice. Sve su konhe i niše presvođene polukolutama.

Na sredini građevine stajao je ukopani križni krstionički zdenac, otkriven 1972., nad kojim je u romanici izgrađen zdenac oktogonalnog oblika. Nad zdencom se nalazi šesterokutni tambur sa šesterokrlnim lepezastim svodom. Na sredini svake stranice tambura je prozor s polukružnim nadvojem, a svaki kut tambura s vanjske strane podupire po jedan kosi kontrafor.

Promjer je krstionice, mjereno prema vanjskim kutovima, 10,5 m, a promjer središnjega kružnog prostora 6 m. Dužine su vanjskih stranica približno 5,5 m, a promjer svake konhe 2,8 m. Cijela je građevina visoka 10 m.

Rekonstruirana krstionica

U krstionicu se ulazilo kroz spomenuti vestibul, na suprotnoj su strani bila vrata prema episkopiju, a na susjednoj konhi prema katekumeneju. U istraživanjima 1989. u blizini je otkriven poseban zdenac koji je vjerojatno služio za opskrbu krstionice vodom [2], [3].

Ostali sadržaji

U starokršćanskome episkopalnom kompleksu bilo je još raznovrsnih sadržaja sakralne ili rezidencijalne namjene, a tvorili su ga episkopij (biskupski dvor) s gospodarskim zgradama i vrtom.

Dijakonikon se nalazio na uglu do pročelja bazilike, na početku južnoga broda. To je pomalo neobično jer su se takvi prostori, u kojima su se čuvale liturgijske knjige, crkveno posuđe i ruho, gradili bliže oltaru, obično uz apsidu s njezine južne strane. Dijakonikon je smješten u jednoj rimskoj taberni i stoga su mu dimenzije zapravo mjere taberne (11,2 x 5,4 m). Bio je s crkvom povezan prolazom u zajedničkom zidu.

Oktogon je također imao sakralnu namjenu i vjerojatno je građen kao memorija, a nalazio se istočno od bazilike i njezine apside, ali dijelom izvan ogradnoga zida. Pitanje je je li ta građevina ikada bila dovršena jer su pronađeni samo neznatni ostatci zidova iznad temelja. Oblik i tehnika građenja upućuju na kasnoantičku tradiciju, a u temeljima nema rimskih spolija. Jednim je vratima oktogon bio otvoren prema katedrali, a drugima prema ulici.

Episkopij je bio poprečno postavljen preko rezidencijalnoga dijela kompleksa, a nalazio se u produžetku i bio je iste širine kao dijakonikon, od kojega je bio malo odmaknut. Istraženi su ostatci samo sjevernog dijela, gdje su otkriveni tragovi rimskoga portika. Inače zidovi episkopija svojim temeljima presijecaju pločnik Foruma, a široki su otvori s polukružnim nadvojima bili otvoreni prema vrtu i dvorištu krstionice.

Vrt se nalazio s jedne i druge strane episkopija, a nastao je nasipanjem zemlje na prostor Foruma i bio je okružen visokim zidom. Na zapadu zahvaća prostor s trijumfalnim stupom i zdencem od kojega je sačuvano okno i dijelovi vijenca.

Ogradni je zid djelomice sačuvan na istočnoj i južnoj strani. Dio što se od episkopija nastavlja prema kapitolijskom nagibom temelja prati kosinu koja je nastala nasipavanjem tla iznad pločnika. S vremenom će tu nastati poljana koja se u srednjovjekovnim povijesnim izvorima spominje kao Campus. U zidu su bila i vrata za ulaz u vrt iz vanjskoga prostora, a ona svjedoče o visini nasutoga tla [2], [3].

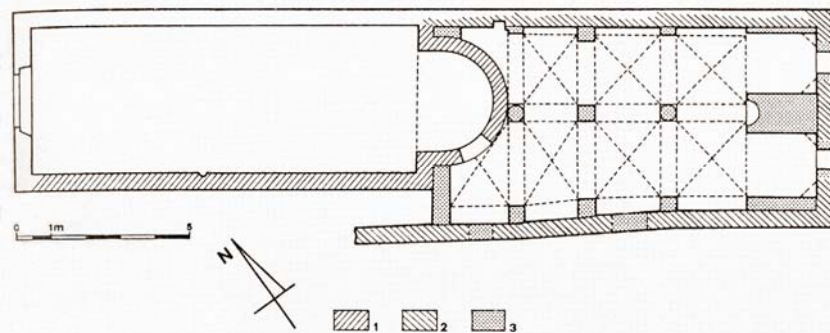
Djelomično očuvane crkve

Crkva Sv. Andrije i Sv. Petra Starog

Preobrazba slična onoj na Forumu u smanjenom se opsegu zbila i na drugim mjestima u Zadru gdje su, kako se vjeruje, tokom 5. st. podizane ostale gradske bazilike. Svaka je građena u jednoj gradskoj insuli i bila

či da su u ranom kršćanskom gradu uvažavane urbanističke norme rimskoga grada i njegove pravilne strukture.

Neobična povezana crkvice Sv. Andrije i Sv. Petra nalazi se pokraj tržnice i nadomak pretpostavljenog emporija. Radi se zapravo o neobičnom i zanimljivom primjeru spojene dvojne crkve jer se iz crkve Sv. Andrije kroz vrata u apsidi ulazilo u predromaničku dvobrodnu crkvu Sv. Petra Starog. Do velikih se konzervatorskih zahvata (provedenih 1961. i 1962.) držalo da se radi o novijoj građevini, posebno zbog jednostavnog pročelja na trgu izgrađenoga u 17. st. pokraj pročelja srušene renesansne crkve i samostana Sv. Marcela. No utvrđeno da je prva crkvice zapravo bila mali oratorij koji je uz oratorij pokraj katedrale možda najstarija kršćanska građevina u Zadru. To je jednostavna pravokutna građevina (približne širine 5,5 m i dužine 13 m) s polukružnom i istaknutom apsidom (unutrašnje širine 2,9 m i dubine 2,2 m). Slavluk je građen kao dvostruki luk od radialno složenih klesanaca, a apside ima svod s polukalo-

Tloris povezane crkve Sv. Petra i Andrije: 1. najstarija faza, 2. prva predromanička faza, 3. druga predromanička faza

je bočno prislonjena uz uzdužnu stranicu prijašnjega bloka. Pročeljem je najčešće bila odmaknuta od bočne strane tako da je pred svakom crkvom bilo odgovarajuće predvorje (narteks). Bazilike su se gradile u okviru gradskog bloka pa tim velikim transformacijama izvorni plan grada, raspored insula i ulica nije bio znatnije narušen. To ujedno zna-

tom. Crkva je bila prekrivena drvenom krovnom konstrukcijom i pokrovom od tegula. Pronađen je i jedan kameni stupac s uklesanim križem koji je vjerojatno pripadao dvojnomo prozoru (bifori) koji nije pronađen. Vjerojatno je crkvice nastala na mjestu prijašnjih rimskih građevina. Iako se oratorij nalazi u kutu insule, i dijelom zalazi u prostor ulice, ipak

slijedi pravilo po kojem su građene sve ostale stare crkve. Od zidova najstarije crkve sačuvan je dio južnog zida (dug gotovo 12 m) i polukružna apsida.

rom među drugim zgradama. Prostor je naknadno u predromaničkom razdoblju presvođen i pretvoren u crkvu, a križni je svod pridržan s dva središnja stupa i pilonom u sre-

dini te masivnim pilastrima na bočnim zidovima. U istočnom se dijelu te dvobrodne crkve nalaze dvije pravokutne apside koje su pokrivene polukulatama pridržanima ugaoni, trompama.

U apsidama obiju crkava i na svodovima Sv. Petra sačuvane su romaničko-bizantske freske s kraja 12. st. Jedini je ulaz u obje crkve bio i ostao na sadašnjem pročelju. Nije međutim jasno kako su i kada crkvice dobile dvojnog titulara. Danas se iskorištavaju kao zanimljiv izložbeni prostor [2], [3], [4].

Bazilika Sv. Stjepana (Sv. Šime)

Za crkvu Sv. Šimuna Pravednika znalo se da je bila posvećena Sv. Stjepanu Prvomučniku (đakonu koji je kamenovan u Jeruzalemu oko 40. godine) jer je novog titulara dobila tek 1632. Tada je u nju smještena slavna škrinja s ostacima Sv. Šimuna koja se dotad čuvala u crkvi Sv. Marije Velike. No držalo se da je riječ o srednjovjekovnoj crkvi iako su stariji pisci tvrdili da je starokršćanska. Pretpostavku da se radi o adaptiranoj starokršćanskoj crkvi iznio je 1912. i austrijski povjesničar umjetnosti Wilhelm Gerber, a to je potvrđeno u istraživanjima 1984. i 1985. kada je crkva Sv. Šimuna temeljito rekonstruirana. Skidanjem žbuke sa zidova i stupova ustanovilo se da je velik dio bazilike Sv. Stjepana izvorno sačuvan i da se radi o jednoj od najbolje očuvanih starokršćanskih crkava na zadarskom području.

Bazilika Sv. Stjepana izgrađena je pokraj bedema rimskog Jadera i glavnih gradskih vrata, pokraj glavnoga dekumana koji vodi do katedrale i episkopalnoga kompleksa. Nastala je na mjestu jedne prostrane javne građevine od koje su sačuvani samo dijelovi temeljnog zida. Gradnju je crkve, vjerojatno u 5. st., pratilo uređenje terena s nanošenjem visokoga nasipa.

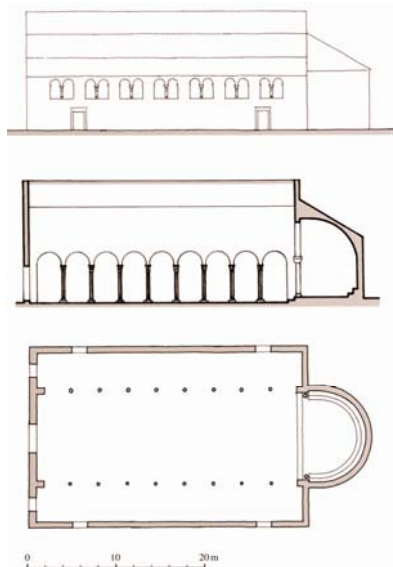

Pročelje crkve Sv. Petra i Andrije

Čini se da je gradnja tih zanimljivih dvojnih crkava išla tako što je prostor oratorija najprije pretvoren u crkvu, potom je toj crkvi s istočne strane kao pastoforija dograđen nepravilni pravokutni prostor (s mnogim ugrađenim antičkim fragmentima), a oblik je uvjetovan suženim prostoro-

Interijer presvođenog predromaničkog dijela

Pogled, presjek i tlocrt starokršćanske crkve

vo u cijelosti i na njemu se nalazi sedam izvornih bifora.

Na pročelju su pronađeni tragovi prijašnjih faza izgradnje. Donji je dio zida, debljine 70 cm, sačuvan u visini od 4 do 5 m, a građen je od krupnih klesanih kamenih blokova koji su vjerojatno pripadali prijašnjoj zgradi. Na pročelju su bila tri portala, ali su sačuvani dijelovi samo središnjega, a to je otvor (širi od 3 m) s polukružnim lučnim nadvojem. Pri vrhu su očuvani tragovi prijašnjih krovova nad bočnim brodovima.

Južni zid, širok 50 cm, građen od sitnih uslojenih klesanaca, a temelji mu sežu do 2,5 m ispod poda crkve.

sloju. Način zidanja odgovara građenju južnog zida, a razlikuje se od očuvanih pilastara pred apsidom koji su kao na pročelju izvedeni od krupnoga klesanog kamena.

Polukružna je apsida sačuvana samo do razine prvotnog poda svetišta, a promjerom je šira od srednje lađe. Iznad poda crkve, na visini od 5 m, sačuvan je dio imposta jednog stupa koji je pridržavao slavluk. Luk je nosio par stupova pred apsidom, a sačuvane su tek njihove temeljne stope. Od svećeničke klupe pronađeni su skromni tragovi, a od dekorativne plastike nekoliko ulomaka od kojih se posebno ističe dio pluteja ukrašen osmerokutnim rozetama i križevima.

Crkva Sv. Stjepana u Zadru

Istraživanjima su utvrđeni izgled i dimenzije ranokršćanske bazilike (širina 20,3 m, dužina 30,7 m) koja je na istočnoj strani imala polukružnu potkovastu apsidu (široku 9,4 m i duboku 7,2 m). Uokolo apside bio je subselij, a unutrašnjost je bila podijeljena u tri lađe kolonadom od 8 stupova međusobno spojenim polukružnim lukovima. Na sjevernoj su strani uporabljeni stupovi s neke rimske građevine, a na južnoj starokršćanski. Južni je zid sačuvan goto-

Sačuvane bifore starokršćanske crkve

U gornjim su dijelovima zida pronađeni tragovi već spomenutih bifora, koje su potom rekonstruirane, svaka sa stupcem i impostom. Širina je svake bifore 2,5 m, a prostor između otvora 1,25 m.

Sjeverni zid nije sačuvan, jedino su mu tragovi pronađeni u temeljnom

Crkva svojim tipološkim značajkama nesumnjivo pripada grupi posebnih zadarskih bazilika. To se ogleda u omjerima širine i duljine (2 : 3) i dimenzijama (20 x 30 m) bez apside koje se sreću i u drugim crkvama, uključujući i katedralu. Poseban je i red bifora na bočnim zidovima (slične su i na crkvi Sv. Tome), ali i postavljanje lukova izravno na kapitule, što odlikuje rimsko starokršćansko graditeljstvo za razliku od bizantskog gdje uvijek između luka i kapitela stoji impost. Najuočljivija je karakteristika starokršćanskih zadarskih crkava u tome što su apside unutrašnjim promjerom šire od srednje lađe. Takve se crkve sreću i u zadarskoj okolici, ali i na prostorima Male Azije i Sirije, a potječu iz antičkog graditeljstva jer su takve apside imale i profane bazilike na rimskim forumima. Još je jedna posebnost preuzeta iz antike, a riječ je o stupovima koji pridržavaju slavluk ispred apside. Takvih primjera ima na najstarijim rimskim bazilikama i drugdje u Italiji, a u nas u Istri i Saloni (Manastirine).

Ostatci starokršćanske bazilike Sv. Stjepana zorno ocrtavaju strukturu negdašnje građevine, a sklop je unatoč svim brojnim preinakama saču-

vao prvotnu namjenu do danas, što je prema liturgijskoj namjeni i osnovnom prostornom rasporedu jedina takva sačuvana crkva u nekom od dalmatinskih gradova. Sadašnja je crkva Sv. Šime produljivana i nadograđivana u više navrata i na njoj se uočavaju tragovi gotičkoga, renesansnoga i većim dijelom baroknog graditeljstva. Još je u srednjem vijeku preoblikovan sjeverni zid koji je dobio gotičke prozore, a sadašnje je pročelje izgrađeno u 16. st. kada su podignuta sva tri portala. Elegantno barokno svetište crkve građeno je na mjestu srušene apside za čuvanje svećevih relikvija u srebrnoj i pozlaćenoj škrinji, u kojoj se čuvaju i brojni zavjetni darovi, a najvrjednija je kruna kraljice Elizabete. U sakristiji se nalazi riznica s vrijednim i raznovrsnim liturgijskim ruhom [2], [3], [5].

Srušene crkve i crkve nepoznatog podrijetla

Crkva Sv. Marije Velike

Na istočnoj strani današnje tržnice, koja se u blizini gradske luke uz gradska vrata preselila sa Zelenog trga pokraj Nadbiskupske palače

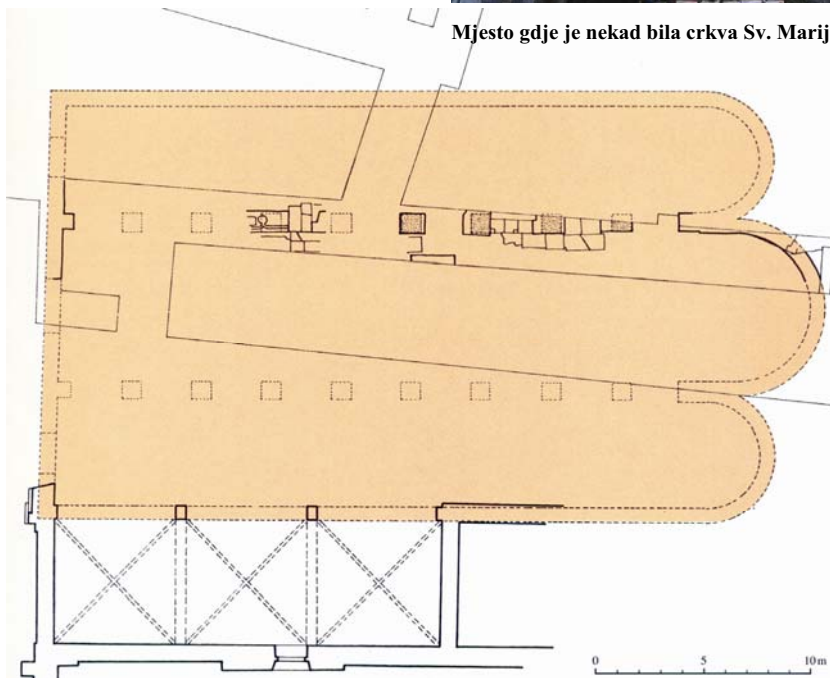
nakon razaranja u II. svjetskom ratu, nalaze se ostatci crkve Sv. Marije Velike. U njoj su u 13. st. bile relikvije Sv. Šimuna, za što je uz južni zid crkve bila izgrađena kapela Sv. Roka sa zvonikom. Prizemlje je te crkve bilo presvođeno križno rebrastim svodovima i prema južnom brodu crkve Sv. Marije Velike otvorena s tri polukružna luka. Vidljivi su i dijelovi crkve Sv. Šimuna koja se počela graditi 1600. i nikad nije dovršena.

Crkva je Sv. Marije Velike srušena 1570. radi proširenja gradskih zidina. Pretpostavlja se da je bila izgrađena u ranokršćanskom razdoblju i potom pregrađena. U pisanim je izvorima prvi put spomenuta 1190., a vjerovalo se da je bila jedna od najvećih i najvažnijih sakralnih građevina srednjovjekovnog Zadra.

Bila je to, kao i drugdje, trobrodna bazilika s tri apside. Njezini ostatci nisu dovoljno istraženi pa se o izgledu

Mjesto gdje je nekad bila crkva Sv. Marije Velike (tragovi lukova na kapeli Sv. Roka)

Tlocrt crkve Sv. Marije Velike s ucrtanim arheološkim ostacima

du može zaključivati samo prema naznakama. Ponaprije je to titular Bogorodičina Uznesenja (tzv. Velika Gospa), kojoj su uglavnom posvećene starokršćanske crkve, a potom su to karakterističan raspored prema gradskoj insuli te omjer širine i dužine. Usto je na kapeli Sv. Roka sačuvana struktura zida i oblik bočnih otvora, a gradnja je vrlo slična ostalim zadarskim starokršćanskim crkvama. To potvrđuju i skromni ostatci kamene plastike, posebno stupića i otlarne menze. Stoga valja prihvatiti stajalište zadarskog kanonika i povjesničara Carla Federica Bianchija iz 19. st., koji je inače temeljito opisao sve zadarske crkve, da je bazilika Sv. Marije Velike izgrađena u 5. st.

Crkva Sv. Dimitrija

U blizini gradskog trgovišta (emporija) bila je još jedna starokršćanska

von Grünemberga, na mjestu gdje se otprilike nalazila crkva Sv. Dimitrija, nacrtana je poligonalna građevina koja je možda bila apsida te važ-

stupilo se istraživanjima crkvenog prostora i zahvaljujući tome moguće je gotovo cjelovito upoznavanje starokršćanskog izgleda. Ostatci su

Prikaz Zadra na crtežu putopisa Konrada von Grünemberga iz 1486. (uokvirena vjerojatno crkva Sv. Dimitrija)

crkva koja je bila posvećena Sv. Dimitriju. Za nju se zna samo iz povijesnih izvora, ali su nepoznati veličina i izgled, a na starost upućuje titular uobičajen u ranom bizantskom razdoblju. Crkva je Sv. Dimitrija najprije bila u sastavu istoimenoga ženskoga benediktinskog samostana (spominjali smo ga kada smo pisali o biogradskim benediktinkama Sv. Tome) koji je u srednjem vijeku postao dominikanski samostan. Štoviše *Red i zachon sestar svetoga odza našega Domincha* (iz 1345.) najstariji je hrvatski tekst pisan latinicom.

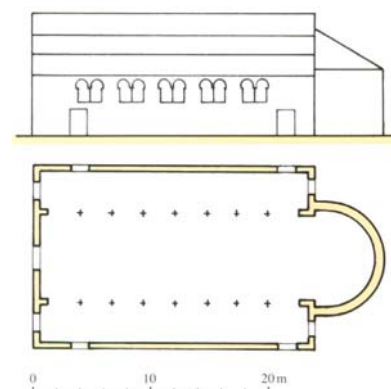
Crkva je poslije bila desakralizirana, a potom i potpuno razorena. Danas se na mjestu samostana i crkve nalazi velika stambena zgrada. Ipak na jednoj slici Zadra iz 1486. Konrada

ne zadarske crkve. Na drugoj je krov s nizom prozora podno strehe što bi odgovaralo srednjoj lađi neke bazilike.

Crkva Sv. Tome

Za jednu drugu crkvu koja je davno srušena ipak postoji bogata grafička rekonstrukcija tlocrta, pročelja (u glavnim naznakama) i presjeka. Riječ je o bazilici Sv. Tome (sveca i apostola) koja je često mijenjala titulare (nazivala se Sv. Silvestar i Sv. Križ), a nalazila se u blizini Sv. Krševana. Bila je u funkciji do 1807., a radi gradnje školske zgrade dijelom je srušena 1822. Poslije je bombardiranjem u II. svjetskom ratu teško oštećena, pa je odlučeno da se na njezinu mjestu izgradi nova zgrada. Prije početka gradnje (1969.) pri-

crkve u novoj zgradi primjereno konzervirani. U tom je prostoru nekad bila trgovina, a danas je poslovnička banke.

Rekonstrukcija južnog pročelja i tlocrta crkve Sv. tome

Crkva Sv. Tome bila je trobrodna građevina (približno 15 m široka i

Ostatci starokršćanske crkve u današnjoj bankovnoj poslovnici

duga 23 m). Na crkveni se prostor nadovezivala duboka apsida (5 m s promjerom 8 m). Raspon je srednje lađe bio gotovo 7 m, a bočnih 3,5 m. Na pročelju su sačuvana glavna i bočna vrata prema sjevernoj lađi, a na začelju ostatci ulaza u pobočne brodove. Na južnom su zidu bila dva bočna ulaza, a u gornjem niz od pet bifora sa središnjim stupićem i

impostom za lukove. Puna je širina svake bifore 2 m, a zida među njima 1,5 m. Nadvoj nad vratima na pročelju građen je od dvostrukog luka.

Nije poznat izvorni raspored i oblik nosača među brodovima, no sačuvani su temelji pod bivšim kolonadama i ostatci pilastara pred apsidom u unutrašnjem dijelu pročelja na koje

Crkva Sv. Dominika na mjestu negdašnjega Sv. Platona

su se oslanjale arkade lukova crkve.

Iz crkve potječu jednostavni kapiteli, a otkriveni su i dijelovi ograde svetišta koja se sastojala od pilastara i pluteja s ornamentima, a posebno su ukrašeni i kapiteli stupića na biforama [2], [3], [7].

Sv. Platon i slične crkve

Starokršćanska crkva Sv. Platona, sveca koji je rođen u Anciri u Galaciji (današnja Turska), a mučen i ubijen 266. jer se nije htio odreći kršćanske vjere¹, nalazila se ispod ostataka današnje crkve Sv. Dominika iako nema tragova nikakvih zidova. Jedini je sačuvani dio iz crkve nadvratnik ukrašen križem koji se nalazi u zgradi zadarskog Sveučilišta. To je nesumnjivo starokršćanski fragment koji veličinom upućuje na zaključak da je crkva bila većih dimenzija. Moguće je da su joj pripadali i sadašnji dovratnici crkve Sv. Dominika.

Crkva Sv. Platona bila je obnovljena u srednjem vijeku, a potpuno je srušena gradnjom crkve Sv. Dominika 1280. Kao što je poznato u istoime-nom je samostanu 1396. osnovano prvo sveučilište na hrvatskom tlu [3].

Za obližnju crkvu Sv. Mihovila Arkandela u sklopu samostana franjevac trećeredaca, koja se prvi put spominje u 12. st., samo se prema imenu sveca zaključuje da potječe iz doba ranog kršćanstva. To se vjeruje i za crkvu Sv. Marije Male (Rođenje Bogorodičino) u samostanu benediktinki, a na to upućuju ostatci predromaničkoga crkvenog namještaja, nešto šira apsida i činjenica da je opatica Čika, utemeljiteljica samostana, pri osnivanju dobila jednu crkvu. No čini se da je to ipak bila predromanička crkva [2].

¹ Sv. Platon u katoličkoj se crkvi slavi 4. travnja, a u Srpskoj pravoslavnoj crkvi 1. prosinca. Postoji još jedan svetac istog imena koji je živio do 734. do 813. u Carigradu i bio na glasu zbog svoje svetosti.

Zaključak

Zahvaljujući svom povoljnom položaju na utvrđenom poluotoku, Zadar nije stradao tijekom seobe naroda. Stoga su u njemu sačuvane brojne starokršćanske crkve koje Zadar svrstavaju među gradove s najviše takvih građevina. Štoviše u nekima se, ili pokraj njih, crkveni obredi održavaju neprekidno od vremena izgradnje, praktički od početka kršćanske vjere u tom gradu početkom 4. stoljeće.

Zadar ima čak i poseban prepoznatljivi stil starokršćanskih crkava čije se značajke mogu uočiti na mnogim primjerima. To su najčešće trobrod

ne bazilike s posebnim odnosom širine i dužine (2 : 3), apsidom većom od srednjeg broja, karakterističnim bočnim biforama i slavolukom na stupovima ispred svetišta. Svi se ti elementi pronalaze i u drugim crkvama, ali se samo u tome gradu pronalaze u više crkava. Stoga se s pravom može govoriti o posebnom starokršćanskom stilu u Zadru.

Pripremili:

Krešimir Regan, Branko Nadilo

IZVORI

- [1] Klaić, N.; Petricioli, I.: *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1976.
- [2] Vežić, P.: *Zadar na pragu kršćanstva*, Arheološki muzej Zadar, Zadar, 2005.
- [3] Uglešić, A.: *Ranokršćanska arhitektura na području današnje Zadarske biskupije*, Filozofski fakultet u Zadru i Zadarska nadbiskupija, Zadar, 2002.
- [4] Petricioli, I.; Vučenović, S.: *Crkve sv. Andrija i sv. Petra Starog u Zadru*, Diadora (1970.), br. 5., str. 177-200
- [5] Vežić, P.: *Starokršćanska bazilika sv. Stjepana (Crkva sv. Šime) u Zadru* (1989.) br. 11., str. 323-343
- [6] Vežić, P.: *Crkva svete Marije Velike u Zadru*, Diadora (1975.), br. 8., str. 119-139
- [7] Petricioli, I.; Vežić, P.: *Izveštaj o istraživanju i konzervaciji ostataka bazilike sv. Tome u Zadru*, Godišnjak zaštite spomenika kultura Hrvatske (1975.), br. 1., str. 101-109